

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛИЧИНІ: “НІМЕЦЬКО-РУСКИЙ СЛОВАР ВИСЛОВІВ ПРАВНИЧИХ І АДМІНІСТРАЦІЙНИХ” (1893) КОСТЯ ЛЕВИЦЬКОГО

© Паночко М., 2004

Завдання дослідження – виявити та дослідити процес (умови, шляхи і способи) формування юридичної термінології, зафіксованої у західноукраїнських джерелах середини XIX ст. Актуальність дослідження зумовлена великим значенням праць Костя Левицького для формування правничої термінології та їх впливом на розвиток сучасної української правничої термінології.

The purpose of the given research is to find out and investigate historical peculiarities and tendencies (conditions and ways) of the Ukrainian legal terminology development of the middle of the XIXth century. The actuality of research is predetermined by the importance of Western-Ukrainian lawyers' works (K. Levitsky's dictionary) on formation of a legal terminology and their connection with a modern Ukrainian legal terminology.

Українська правнича термінологія пройшла довгий і складний шлях розвитку. У період бездержавності її розвиток був фрагментарним, неповним. Але незважаючи на труднощі становлення, українська правнича термінологія кінця XIX – початку XX ст. постала як відносно сформована терміносистема, яка потребувала розбудови та впорядкованості. Цьому, зокрема, сприяла й праця українських юристів із Західної України над впорядкуванням правничої термінології (словники К. Левицького “Німецько-український правничий словар”, “Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних”, словник “Juridisch-politische Terminologie fur die slavischen Sprachen Oesterreichs”, праця С. Дністрянського “Цивільне право”, розвідки правничого характеру І. Франка, правничі журнали “Часопись правнича”, “Правничий Вістник”, “Часопись правнича і економічна” та ін.)

Актуальність дослідження зумовлена відчутною питомою вагою правничої термінології як різновиду підсистеми в складі загальнолексичної системи; значенням праць Костя Левицького для формування правничої термінології та їх великим впливом на розвиток сучасної української правничої термінології.

Хоча в українському мовознавстві проблема становлення правничої термінології вже була предметом досліджень (дисертаційне дослідження О. Сербенської, праці А. Москаленка, Д. Гринчишина, В. Туркіна, О. Пашука та ін.), однак історичний розвиток правничої термінології в Західній Україні в 1772–1918 роках та її зв'язок із сучасною українською правничою термінологією все ще потребує детального розгляду та вивчення. Вимагає перегляду і роль Костя Левицького в процесі формування правничої термінології на західноукраїнських землях.

Для систематизації та розвитку української правничої термінології на сучасному етапі потрібно мати цілісну об'єктивну картину розвитку правничої термінології на різних етапах існування нашої держави. Тому дослідження історії формування та розвитку національної правничої термінології на основі праць К. Левицького є актуальною науковою проблемою.

У цьому дослідженні як основний використано описовий метод, зреалізований через способи лінгвістичного спостереження та лексикологічного зіставлення. Частково використано зіставний метод для вияву специфічних рис лексичних одиниць у порівнюваних мовах.

Завдання дослідження – виявити та дослідити процес (умови, шляхи і способи) формування правничої термінології, зафіксованої у працях К. Левицького кінця XIX – початку XX ст. Для висвітлення цього завдання треба звернути увагу на умови функціонування правничої термінології в Галичині зазначеного періоду.

Словник “Juridisch-politische Terminologie fur die slavischen Sprachen Oesterreichs” (1851) став першою спробою фіксації та узаконення вживання українських правничих термінів в Галичині. Ця праця відіграла важливу роль у подальшому розвитку і кодифікації правничої лексики в українській мові. Це була перша колективна праця, яка допомогла майбутнім термінознавцям користуватися і позитивним, і негативним досвідом тих, хто стояв біля витоків української правничої термінології в Галичині.

З середини XIX ст. в Галичині починає виходити руською (українською) мовою збірник “Вістник законів державних” та інші австрійські урядові видання. Вони містили переклад на українську мову законів та розпоряджень австро-угорського уряду. Загальнодержавні закони публікували в органі “Общій законів державнихъ и правительства Въстникъ для Цьсарства Австрій” (редактор українського видання –

Ю. Вислобоцький, Г. Шашкевич, згодом І. Головацький); пізніше “Вісник законів державних для королівств і країв, заступлених в державній раді” (ред. О. Кулачковський). Ці вісники спочатку публікували етимологічним, а пізніше фонетичним правописом. Характерною рисою цих друкованих видань стала строкатість та деяка неунормованість української правничої термінології. Так, майже до кінця XIX ст. у цих виданнях домінують церковнослов'янізми та численні кальки і запозичення з польської, німецької та російської мов. Це було зумовлено тривалим протиборством між москвофільським і народовським напрямками в Галичині. І лише з 90-х років XIX ст. починає переважати орієнтація на українську народну мову. Цьому сприяли нова хвиля галицької української інтелігенції, діяльність Наукового товариства ім. Шевченка, праці І. Франка, М. Грушевського, К. Левицького.

Правнича лексика Галичини кінця XIX – початку XX ст. поступово стабілізувалася, конкретизувалася, набувала щораз системнішого характеру, по-новому кодифікувалася у зв'язку з новими суспільно-політичними виявленнями, прагненнями до соціального й політичного самоутвердження її носіїв.

У 1893 році виходить перше видання “Німецько-руського словаря висловів правничих і адміністраційних”. Словник видало Наукове Товариство ім. Шевченка, а укладачем його став відомий політичний діяч та адвокат, редактор “Правничої Часописі” Кость Левицький. Цей перекладний словник продовжив традицію відомих німецько-українських словників О. Партицького (1867 р.), Є. Желехівського і С. Недільського (тт. 1–2, 1886 р.). Велику допомогу в укладанні словника надали видатні галицькі правники і громадські діячі Олександр Огоновський, Юліан Сельський, Титко Ревакович, Володимир Лучаковський, Стефан Ковалів, Омелян Огоновський.

Про те, якої ваги, значення надавала громадськість появі цього словника, К. Левицький у передмові писав: “А чей-же не треба доказовати наглядної потреби видання сего словаря. Наш нарід добиваючися, на основі рівноправності, належних прав для руської мови, яко жиючий нарід має дати доказ поваги і сили рідного слова. Повага нашої руської мови лежить в її багатстві словеснім, котре дає нам спромогу нею висловляти всякі поняття, відповідно до змагань новочасної науки. Сила рідної мови і в уживанню тої мови на кождім місці, в кождім часі і в усіх відносинах, – бо лише той нарід має будучність, котрий любить рідну мову” [Левицький, 1893, с. 4].

Основними джерелами для словника К. Левицького були: пам'ятки давнього руського права (“Руська правда”, “Литовські статuti”); твори руського письменства, в яких уживали юридичну лексику; словники Омеляна Партицького, Євгена Желехівського, Ласло Чопея; юридична лексика, записана з уст народу, і юридичні терміни, вживані у слов'янських народів – поляків, чехів і росіян.

Словник К. Левицького значно оновив правничу термінологію, зафіксовану у “Juridisch-politische Terminologie fur die slavischen Sprachen Oesterreichs”. У передмові до свого словника К. Левицький писав, що він і з цього словника взяв деякі терміни, передусім ті, “котрі відповідають теперішньому розвоєві руської мови, натомісць, пропустив всі вислови: несхожі з духом руської мови, неясні або незрозумілі” [Левицький, 1893, с. 4].

Для перекладу німецьких термінів Кость Левицький використовує як запозичення з інших слов'янських мов, так і народні слова. Багато в словникові й авторських новотворів, що не завжди сприяло унормуванню наявної правничої термінології.

Вивчення словотворчої структури української правничої термінології словника Костя Левицького дає підстави виділити три основні групи термінів: 1) терміни, сформовані на базі твірних основ українського походження за допомогою афіксів української мови: *суддя, обвинувач, свідчити*; 2) терміни, утворені на базі запозичених твірних основ за допомогою української афіксації: *оштрафувати, опротестувати*; 3) терміни-запозичення: *адвокат, арешт, узасаднене, кодекс*.

Відповідно до структури розрізняємо прості, складні та складені утворення, виражені такими лексико-граматичними категоріями, як іменник, прикметник, дієслово, а також відповідними сполученнями термінів (*лава підсудних, кримінальна справа*).

Серед юридичних термінів-іменників переважають похідні слова, утворені такими способами словотвору: морфологічним, безсуфіксальним, семантичним. В іменниках, сформованих морфологічним способом, найбільш продуктивними виступають суфікси –*ник (скаржник, захисник)*, –*ач (позивач, відповідач)*, –*ість (винність, підсудність)*. Особливо продуктивним у системі правничої термінології “Німецько-руського словаря висловів правничих і адміністраційних” є віддієслівні іменники на означення дій, утворені безсуфіксальним способом (*обшук, доказ, виклик*) та за допомогою суфіксів –*ення, -ання (засудження, дізнання, стягнення, відшкодування)*.

Прикметники – правничі терміни – похідні утворення, які були сформовані переважно способом суфіксації основ. Найпродуктивнішим у творенні прикметників виступають суфікси –*ний, -ський (винний, адвокатський, правничий, розшуковий)*. Дієслова – правничі терміни – це переважно суфіксальні і префіксальні віддієслівні (*оскаржити, засудити*) та відіменникові (*карати, судити*) утворення.

Важливою рисою цього німецько-українського словника юридично-політичної лексики є те, що він містить не лише типові західноукраїнські слова, а й велику кількість термінів, що вживалися у східних областях України. Маємо на увазі слова, як от: *безправність, власність, голосування, господарство, жалоба*,

користолюбів, народ, опіка, позичка, право, рада, самовластіє, темниця тощо. Усе це свідчило про духовну і мовну єдність розділених частин української землі.

У цей період процес формування національної свідомості галичан лише розпочався, тому національне пробивало собі дорогу стихійно, воно вбирало у себе і загальноукраїнські, і діалектні слова. Але у “Німецько-руському словарі висловів правничих і адміністраційних” Костя Левицького вже широко функціонують слова, активні і в сучасній українській суспільно-політичній терміносистемі: *закон, безправність, порука, дипломатична особа, дати свідоцтво, репліка, касація, бути на комісії, узаконення, грошовий обіг* тощо.

Натрапляємо у словнику також на численні запозичення з польської мови (полонізми): *бунтування* (buntowanie), *вартість* (wartość), *доноситель* (donosiciel) у значенні “донощик”, *затягнути позичку* (zaciągnąć pożyczkę) у значенні “взяти позичку”, *повзяти ухвалу* (powziąć uchwałę) у значенні “прийняти рішення”, *приточити грамоти* (przytoczyć), *узасаднене* (uzasadnienie), *утримання* (utrzymanie) тощо. “Уживання польської мови в державних органах і суспільному житті, взаємодія польської і української мови в усному спілкуванні, видання у Галичині впродовж багатьох десятиліть польської преси – все це сприяло проникненню полонізмів в українську суспільно-політичну і юридичну термінологію середини ХІХ ст.” [Панько та ін., 1994, с. 43–44].

Поруч зі слов’янськими утвореннями частіше, як у інших словниках, паралельно подано запозичені терміни (*агент, адвокат, акциза, арешт, гендель, дирекція, жандарм, журнал, капітал, комісія, контролю, облігація, пенсія, прокурор, субординація, цензура* тощо). Аналіз мовного матеріалу словника К. Левицького дає нам підстави стверджувати, що серед іншомовних запозичень правничої лексики цього періоду найпомітнішим був вплив німецької мови.

Інтенсивність міжмовних контактів залежала від конкретних історичних причин. До них, передусім, відносимо довголітнє перебування Галичини (з 1772 р. до 1918 р.) під владою Австрії, державною мовою якої була німецька мова. Німецька мова повністю панувала в суспільно-політичній сфері Галичини середини ХІХ століття. Крім того, виразність німецького тла в аналізованій праці зумовлена також і загальною тенденцією: німецька мова того часу ставала відчутним продуцентом міжнародної лексики у науково-технічній та суспільно-політичній сферах (зокрема у правничій галузі), поширюючи свій вплив на центральноєвропейський ареал.

Українська суспільно-політична (і правнича) термінологія створювалася з урахуванням національних традицій і досягнень міжнародної практики термінотворення. Калькування німецьких термінів – переконливий цьому приклад. Шляхом афіксації було створено терміни на ґрунті національних та інтернаціональних основ, еквівалентних за своєю семантичною структурою відповідним німецьким термінам: *законодавство* – нім. *Gesetzgebung*, *законодавчий* – нім. *Gesetzgebend*, *правонабувець* – нім. *Rechtsnehmen*, *правосильність* – нім. *Rechtskraft*, *судодержець* – нім. *Gerichtshalter*.

Поширений німецький суфікс –ег, який утворює імена на позначення діяча, перекладається у словнику широко вживаним в українській мові суфіксом –ець; німецькі ж суфікси –keit, –ung, наявні в абстрактних іменниках, як відповідники мають в українській мові суфікси –ість(-ость), –ення, –ство. Важливо відзначити, що поширене у словнику Костя Левицького основоскладання – це найхарактерніший спосіб словотвору саме для німецької мови.

Ще одна особливість аналізованого словника – намагання, добираючи відповідники німецькому термінові, враховувати широкий контекст, можливі переклади у конкретних випадках, що свідчить про певну неусталеність правничої термінології даного періоду. В українському варіанті аналізованого словника нерідко знаходимо три і чотири відповідники одночасно одному німецькому термінові: **Advokat** – *правотар, адвокат*; **Bedenkreit** – *час до наміслу, надумування*; **Delegation** – *відпоручене, делегація*; **Dritter** – *третя особа, третинець, хто інший*; **Fabrik** – *фабрика, вирібня*; **Kassa** – *каса, скарбниця, скарбона*; **Lästerin** – *злословниця, клеветниця, хульниця*; **Myster** – *взір, взорець, прібка*; **Rath** – *радний, дорадець, засідатель*; **Rechtmasig** – *правний, правий, законний*; **Rekrutierung** – *бранка, рекрутчина* тощо.

Зважаючи на значні зміни в суспільно-політичному та мовному житті, К. Левицький у 1920 році опублікував у Відні перероблене і доповнене видання “Німецько-українського правничого словника”. Це видання сприяло подальшому утвердженню і вдосконаленню української юридичної (правничої) термінології.

Важливу роль у розвитку правничої термінології у Галичині відіграла створена за сприянням Костя Левицького Правнича Комісія при Науковому Товаристві імені Шевченка, яка видавала “Правничу Бібліотеку” (4 тт.), “Збірник Правничої Комісії” (2тт.) та журнали “Часопись Правнича” і “Часопись Правнича і Економічна”. Правничий журнал “Часопись Правнича” виходив неперіодично у Львові з 1889 року, його засновниками були К. Левицький, Є. Олесницький та А. Горбачевський. З 1893 року його почала видавати Правнича Комісія Історико-Філософської Секції НТШ (10 випусків). З 1900 року тематику журналу розширено, і він виходив під назвою “Часопись Правнича і Економічна” за редакцією С. Дністрянського. До 1906 року вийшло дев’ять випусків і ще один у 1912 році. У цьому журналі друкували праці з загального права, соціології і народного господарства, а також з історії українського права та юридичної термінології [ЕУ, т. 10, с. 3697].

* ухвалити – ред.

На засіданні історико-філософської секції НТШ (червень 1896) Кость Левицький запропонував для обговорення правничі терміни. Значення праці К. Левицького (надрукована у "Правничій часописі" за 1896 р.) на сторінках "Записок НТШ" розкриває Г. Зацерковний, який "загалом у позитивній рецензії зупиняється окремо на питанні про мову перекладу. Рецензент зазначає, що термінологія автора – "зовсім відповідна, поправна, а навіть гарна". Подібні естетичні вимоги до терміна сьогодні кваліфікують як мотивованість, зручність. На думку рецензента можлива варіантність назв на зразок *оцінкова* – *оціночна** (*присяга*) тощо" [Панько та ін., 1994, с. 94–95].

У 20–30-х роках ХХ ст. Кость Левицький був головою Союзу Українських Адвокатів, редагував журнал "Життя і Право", сприяв утвердженню української правничої термінології у Галичині.

Отже, внесок Костя Левицького у розвиток національної правничої термінології, його праця на суспільно-політичній та правничій нивах заслуговують на пильну увагу і вимагають подальших досліджень і пошуків.

1. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина.* – Мюнхен-Нью-Йорк, 1955–1995. – Т. 1–11.
2. *Левицький Кость.* "Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних". – Львів, 1893.
3. *Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П.* *Українське термінознавство.* – Львів: Вид-во "Світ", 1994. – 216 с.
4. *Русанівський В.М.* *Історія української літературної мови.* – К., 2001.
4. *Сербенська О.А.* *Розвиток української юридичної термінології після Великої Жовтневої Соціалістичної Революції. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук.* – Львів, 1965.
5. *Українська мова. Енциклопедія.* – К., 2000.
6. "Juridisch-politische Terminologie fur die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe". – Відень, 1851.

УДК 811.161.2'374/78

Софія Булик-Верхола
Національний університет "Львівська політехніка"

ДЖЕРЕЛА ПОПОВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Булик-Верхола С., 2004

Статтю присвячено генетичній характеристиці української музичної термінології, виявлено два різновиди термінів: слова, що потрапили в термінологію як готові мовні одиниці, і слова та словосполучення, створені як спеціальні найменування. Охарактеризовано джерела поповнення музичної терміносистеми української мови: використання наявних у мові словотворчих моделей, вторинної номінації, словосполучень, запозичень з інших мов, діалектних назв.

The sources of increasing of musical terminological system have been analyzed (the usage of the secondary nomination, the presence of word-building models in the language, word-combinations, borrowed from other languages and dialectal names), the ways and means of term's derivation have been found out, word-building models of musical terminology have been defined.

Сучасна українська музична термінологія неоднорідна за походженням, джерелами її поповнення є використання: вторинної номінації (термінологізація або ретермінологізація); наявних у мові словотворчих моделей (морфологічний, морфолого-синтаксичний способи); словосполучень (аналітичний спосіб); запозичень з інших мов; діалектних назв.

Термінна номінація, тобто "процес найменування спеціальних понять науки і техніки" [7, с. 160], є цілеспрямованим творчим процесом. Утворення термінів відбувається свідомо, з прагненням до чіткої системи. "Терміни, – писав Г. Винокур, – не "появляються", а "придумуються", створюються в міру усвідомлення їхньої необхідності" [2, с. 24]. Терміни виникають у професійному середовищі і вживають їх лише у термінній функції. "Для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний процес, він визначається об'єктивними і суб'єктивними моментами, зовнішніми і внутрішніми факторами" [7, с. 160–161].

Терміни, як і інші пласти** лексики, можуть виникати на базі наявних слів і коренів літературної та діалектної лексики. Але процес термінотворення має низку рис, що відрізняють його від творення слів

* оцінкова – ред.

** верстви, пласти – ред.